

universitet. Denne artikkelen er således tematisk beslektet med Øystein Rians artikkel om den østnorske elitens politiske betydning og forhold til den politiske makten i »imperiehovedstaden» København.

Christianias handelspatrisiat inneholder også en rekke mer kulturhistorisk anlagte artikler. Knut Sprauten skriver om byidentiteten i Christiania og det preg handelspatrisiatet satte på byen, ikke minst på grunn av den kulturelle innflytelsen patrisiatet formidlet fra utlandet, særlig fra England. Anette Solberg Andresen ser nærmere på kvinnearbeid, spesielt tøyproduksjon, initiert i kretsen rundt John Collett og hans Ullevål, mens kunsthistorikeren Geir Thomas Risåsen vender oppmerksomheten til lystgårdkulturen handelspatrisiatet fremdyrket. Her står gårdsanlegg som Bogstad, Ullevål og Flateby i sentrum. Dette arkitekturhistoriske perspektivet finner vi også i Truls Aslaksbys artikkel om byarkitekturen i Christiania i perioden, og da spesielt handelselitens bygårder. I tillegg benytter hagehistorikeren Annegreth Dietze anledningen til å undersøke hageanlegg som uttrykk for demonstrativt konsum, eller med andre ord som et ledd i patrisiatets demonstrasjon av sosial status og identitet.

Bokens siste artikkel, skrevet av den engelske historikeren *Perry Gauci*, Oxford University, er et spesielt verdifullt bidrag. Gauci flytter søkelyset til London i en undersøkelse av handelens og handelslivets innflytelse på den britiske hovedstaden. Artikkelen, som også behandler det norske patrisiatets kontakter og tilstedeværelse i London, kan utmerket godt tjene som inspirasjon for senere undersøkelser av norske forhold. Det synes også å ha vært redaktørens hensikt.

Som bok betraktes er *Christianias handelspatrisiat* blitt en verdig utgivelse – solid bundet, smakfullt satt, trykt på godt papir og pent illustrert. Det er ingen store overraskelser i billedmaterialet, men det er nesten påfallende at Struensee, som nevnes tre ganger i forbifarten, har fått et helsides portrett. Bokens artikler ledsages også av en »kronologisk oversikt over sentrale hendelser for handelspatrisiatet i Christiania» og et 15 siders engelsk sammendrag der artiklene behandles sammenhengende. Noteapparatet er fylldig, men man kunne savne et personregister i en bok med et såpass sterkt personalhistorisk innslag.

Redaktørene har forsøkt å lage en bok som dekker bedden av Christianias handelspatrisiatets aktiviteter. Det har de også gjort, og boken blir utvilsomt stående som et av de første man konsulterer i en rekke forskjellige spørsmål om patrisiatet. Artiklene bygger på spennende ny forskning utført av ledende forskere på sine felt, sam-

tidig som boken er høyst lesverdig – også for den historisk interesserte almenheten. Den bidrar i høyeste grad til å utdype et velkjent, men kanskje noe stedmoderlig behandlet emne i den norske historien, og løfter blikket opp fra det tradisjonelle, lokalhistoriske perspektivet. Bokens svakhet skyldes ikke forfatterne og redaktørene. Når en rekke forskjellige perspektiver og disipliner skal komme til orde, må det bli et visst sprik i fremstillingen, samtidig som boken bekrefter at det fremdeles er tiårene nærmest 1800 som engasjerer mest.

Ernst Bjerke

Jens Glebe-Møller, *Struensees vej till Skafottet: fornøft og åbenbaring i Oplysningstiden* (København: Museum Tusulanums forlag, 2007). 134 s.

Den dansk-tyske statsmannen och diktatorn Struensee (1737–1772) är sannolikt mest känd i Sverige genom P. O. Enqvists roman *Livläkarens besök* från år 2000. Teologen Jens Glebe-Møller har i sin bok om Struensee valt att fokusera på de mindre kända idé- och religionshistoriska aspekterna av hans liv och verk. Utgångspunkten för analysen är de samtal Struensee förde med sin själasörjare biskop Münter medan han satt fängslad i väntan på sin avrättning på Østerfælled utanför Köpenhamn.

Struensee växte upp i en pietistisk miljö i Halle, utbildade sig till läkare och hamnade så småningom i det på den tiden danska Altona vid Hamburg. Där inledde han en föga räntabel praktik som läkare, vilket inspirerade honom till att börja utge en tidskrift där han propagerade för upplysningens nya idéer. Genom denna fick han sina första problem med myndigheterna; tidningen indrogs på grund av sitt subversiva innehåll, men denna gång vidtogs inga andra åtgärder mot Struensee.

Han sökte länge efter en möjlighet att komma bort från den småskurna miljön i Altona, och slutligen yppade sig tillfället att bli livläkare vid det danska hovet. Detta passade Struensee, som omedelbart kastade sig in i ett intensivt nöjesliv och snart blev drottningens älskare. Därigenom fick han snabbt allt mer politiskt inflytande och blev för en tid i praktiken diktator, vilket han utnyttjade till att genomdriva reformer i den franska upplysningens anda. En stor del av dessa syftade till att minska prästerskapets makt, bland annat genom att upphäva den sociala och juridiska diskrimineringen av utomäktenskapliga barn och genom inrättandet av

ett barnhus i Köpenhamn. Struensee införde också en mycket långtgående tryckfrihet, vilken dock i takt med hans ökande impopularitet till stor del kom att användas mot honom själv.

Struensees radikala, antireligiösa reformer förskäffade honom snart många fiender. En annan möjliga bidragande orsak till hans impopularitet var att han aldrig lärde sig danska utan uttryckte sig på tyska och franska.

Han avsattes år 1772 genom en kupp och dömdes till döden. I väntan på avrättningen förde han samtalen med Münter och enligt de referat denne senare utgav avsvor sig Struensee också de ateistiska och materialistiska irrläror som han lärt av de franska upplysningsfilosoferna och återvände till den kristna tron. Münters *Bekehrungsgeschichte* eller omvändelsehistoria blev en verklig bestseller och översattes till en rad europeiska språk. Till läsarna hörde bland andra Goethe.

Jens Glebe-Møller tolkar i stor utsträckning Struensees livshistoria i ljuset av motsättningen mellan fransk och tysk upplysning. Både den tyska och den franska upplysningen var starkt förnuftstroende, men medan den franska blev en i hög grad antireligiös rörelse förblev den tyska starkt kristen – den försökte bara hitta förnuftiga argument för tron. Münter förkastade rent av explicit under dialogerna en tro som inte också byggde på förnuftig insikt. Struensee, däremot, hade fram till sin sista tid i fångelset nästan uteslutande påverkats av de irreligiösa franska upplysningsfilosoferna, bland andra Voltaire, Hëlvetius, d'Holbach och Fredrik den store, som ju tillhörde den franska kultursfären även om han råkade vara kung av Preussen.

Ett intressant kapitel behandlar Struensees förhållande till La Mettrie, författaren till *L'Homme machine*, den radikala materialismens kanske mest kända verk under 1700-talet. Struensee, som redan höll på att bli omvänd av Münters ganska skickliga advokatur till förmån för kristendomen i neologisk tappning, försvarade La Mettries uppfattning att människan är en maskin som endast består av materia. Detta, menade Münter, är en filosofisk hypotes, som visserligen inte med automatik är sann eller falsk, men som i det här fallet är epistemologiskt otillräcklig. Det är knappast så, ansåg Münter, att människan bara är en viljelös materia vars handlingar endast avgörs av sinnesintryckens verkningar. Visst kan man känna sig lockad att ta en pris snus om man ser en snusdosa, men intrycket determinerar inte människan och den fria viljan kvarstår, argumenterade han.

Det verkar som om Struensee och Münter under samtals gång blev goda vänner. Förmodligen befann

de sig båda på en ganska hög intellektuell nivå, vilket gav dem möjlighet att föra intressanta samtal, och naturligtvis måste Struensee ha hamnat i ett ganska starkt beroendeförhållande till Münter. Som ett vänskapsbevis skänkte Struensee Münter den ovan omtalade snusdosan med sitt eget porträtt.

En inte oväsentlig fråga är i vilken grad man kan lita på Münters uppgifter om Struensees omvändelse. I sin skildring strävade han efter att ge intryck av autenticitet. Han hävdade till och med att han hemma hos sig hade en av Struensee själv författad omvändelsehistoria. Men redan samtiden ifrågasatte berättelsens äkthet, och nutida forskning delar den uppfattningen. Det är alltså, enligt Glebe-Møller, främst som dokument över det religiösa idéklimatet i 1700-talets Köpenhamn man får läsa Münters *Bekehrungsgeschichte* och som sådan är den också i denna återgivning mycket intressant. Möjligen kunde man ha önskat ännu lite mer bakgrundsinformation om Struensees livshistoria och tänkande, men denna lilla volym lyckas verkligen åskådliggöra ett idéhistoriskt intressant tema som inte omnämns så ofta och den nyanserar därigenom synen på upplysningen.

David Hallbeck

Johnny Hagberg (red.), *Jesper Swedberg – en antologi*, Skara stiftshistoriska sälls kapt skriftserie 35 (Skara 2008). 414 s.

Omslaget till den senaste volymen i den livaktiga skriftserien från Skara stiftshistoriska sällskap visar en detalj i Johan Henrik Schildtes akvarell från Ulrika Eleonoras kröning 1719. Där återges Jesper Swedberg iförd en magnifik korkåpa längst fram bland biskoparna, riksråden och hovfolket, som deltog i ceremonin. Dräkten är storståtlig, men hans fysiologi och utstyrsel i övrigt skiljer ut sig från den aristokratiska och alomodiska omgivningen. Han bär inte peruk, anletsdragen är grova med halvöppen mun, uppåtriktad nästipp och förundrad blick: en rustik uppenbarelse som tycks markera både distans och naiv förtjusning över att få vistas på maktens höjder.

Bilden finns återgiven i sin helhet och kommenterad i det antologikapitel, som handlar om hur den karolinske kyrkofursten porträtterats. Johan Frick betraktar inte akvarellen som »något artistiskt stordåd», men konstnären har nog inte bara lyckats återge Swedbergs